

BRIEFKAART SPECIAAL

Door Daan Koelewijn

Een culinair hoogstandje

Een van de heerlijkste gerechten die te koop zijn in onze snackbars, is de frikadel speciaal (volgens het groene boekje mag je ook schrijven 'frikandel'). Mijn voorkeur gaat uit naar frikandel: dat klinkt steviger en vetter. Het betreft hier een gewone frikandel. Voor het braden brengt men een snee aan over de totale lengte van de lekkernij. Na het frituren vullen ze die zo ontstane gleuf op met uitjes, ketchup, mayonaise en andere toevoegingen. Dit uitermate ongezonde product is heerlijk om te consumeren.

Achtergrondinformatie over de briefkaart

Afb. 1

Na dit culinaire uitstapje keren we weer terug naar ons werk: de filatelie. Naast de gewone briefkaart bestaat er ook een *briefkaart speciaal*. Dit is een gewone briefkaart met allerlei extra's. Wel niet dezelfde als bij onze hoog geprezen frikandel, maar de dagelijkse briefkaart wordt er toch aantrekkelijker door en is goed te gebruiken in onze thematische verzamelingen.

De uitvinder van de briefkaart Von Stephan

Eerst wil ik u mijn definitie geven van een gewone briefkaart. Een briefkaart is een kartonnen kaartje, waarop een korte mededeling kan worden geschreven en die via de post wordt bezorgd. Een briefkaart bevat aan de voorkant in de rechter bovenhoek een opgedrukte postzegel.

De briefkaart werd bedacht door Heinrich von Stephan (afb. 1). Von Stephan was van eenvoudige afkomst en klom in de organisatie van de Pruisische posterijen op tot de hoogste functies. Toen hij in 1865 zijn idee kenbaar maakte om de briefkaart in te voeren, stuitte dit op grote tegenstand. Men vond het *beledigend en immoreel* om berichten zonder envelop te verzenden. Toen anderen zich meer gingen verdiepen in het bedenksel van Von Stephan en vooral toen ze erbij bedachten dat briefkaarten tegen een lager tarief konden worden verzonden, ging men toch overstag. Omstreeks 1870 brachten verschillende postorganisaties briefkaarten op de markt. De eerste verschenen in Oostenrijk.

Een postzegel met een heel brede rand

De briefkaart is te beschouwen als een postzegel met een heel brede rand. In vakkringen wordt de briefkaart gerubriceerd onder de postwaardestukken. In de thematische filatelie kun je alles gebruiken wat op een postzegel staat afgebeeld en vermeld, zowel op de voorkant als op de achterzijde. Het logische gevolg is dat dit ook geldt voor een briefkaart. Nu zijn we terechtgekomen bij dat speciale, want op briefkaarten kunnen heel wat zaken door de posterijen zijn bijgedrukt. Die voorgedrukte teksten of afbeeldingen moeten wel zijn geplaatst door de post, bij de uitgifte van de briefkaart. Daarop kom ik later nog terug.

De oude Nederlandse briefkaarten met afbeeldingen op de adreszijde

Ik neem u nu mee op een rondgang door de wereld van de *briefkaart speciaal*.

We starten dicht in de buurt, in ons eigen land. Op 6 september 1924 gaf onze toenmalige PTT briefkaarten uit met op de linkerhelft van de adreszijde verschillende

Afb. 2

stads- en dorpsgezichten. Je komt daar onder andere tegen de Bergkerk uit Deventer, de Cunera-toren in Rhenen, de St. Andreaskerk in Katwijk en de Amsterdamse Poort in Haarlem.

Er werden ook twee kaarten verkeerd bedrukt. Hattem werd gesitueerd in Overijssel in plaats van in Gelderland, terwijl het onderschrift van de illustratie op de Leidse kaart luidde: 'Morschpoort', terwijl de Zijlpoort stond afgebeeld. In oktober 1924 werd een tweede oplage van deze briefkaarten gedrukt en toen zijn deze missers hersteld (afb. 2).

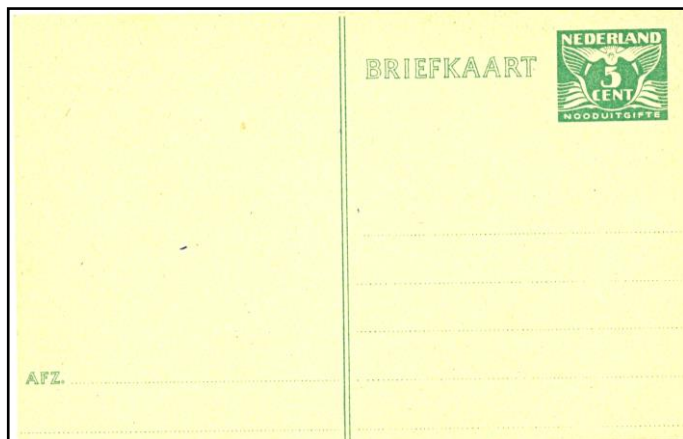
In juni 1925 was er een tentoonstelling over Hugo de Groot in Den Haag. Ter gelegenheid daarvan werd een briefkaart uitgegeven met het portret van Hugo Grotius op de voorkant (links). De PTT kreeg de smaak te pakken, want in 1926 kwamen er twee dergelijke kaarten uit ter gelegenheid van de herdenking van Johan de Witt en de Landwinning in de Zuiderzee.

U begrijpt dat al deze kaarten veel mogelijkheden bieden bij de ontwikkeling van een aantal thema's. Verderop in deze publicatie vertel ik u meer over de geïllustreerde briefkaarten.

Het Larens Provisorium en andere nooduitgiften

In oorlogstijd raken briefkaarten soms uitverkocht op de postkantoren. Er worden dan allerlei pogingen ondernomen om aan briefkaarten te komen en zo het publiek te voorzien van hun kaarten. Deze uitgiften passen uitstekend in verzamelingen over de thema's *Oorlog* en *Schaarste*, om maar een paar mogelijkheden te noemen.

Zo had het postkantoor Laren in juni 1945 geen briefkaarten meer met de opdruk 5 op de 7½ cent type Lebeau. De directeur had nog wel een voorraadje exemplaren van 7½ cent. Bij de plaatselijke drukker liet hij de opdruk 5 CENT omgeven door een rastertekening aanbrengen in een oplage van 1000 stuks. Deze uitgifte wordt genoemd het Larens Provisorium (tijdelijke voorziening). Achteraf werd de frankeergeldigheid van deze nooduitgifte erkend.

Afb. 3

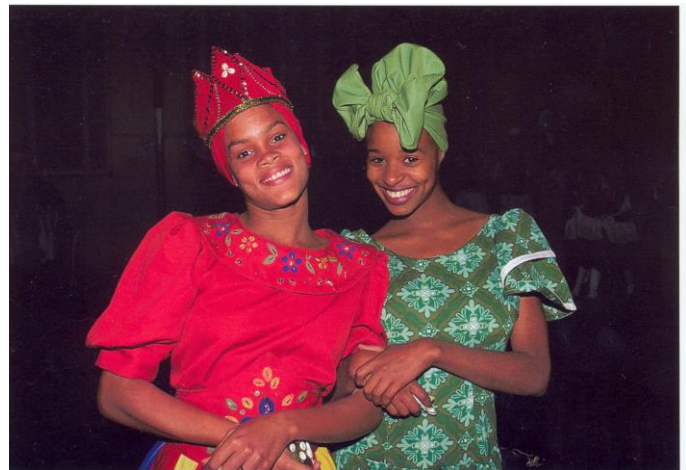
Een Eindhovense nooduitgifte

Nu ik het toch over nooduitgiften heb. Er zijn ook officieel uitgegeven briefkaarten met deze indruk. Toen tijdens de Tweede Wereldoorlog het zuiden van ons land was bevrijd en het postverkeer daar weer op gang kwam, kreeg men dringend behoefte aan briefkaarten. Maar de drukker Enschedé zat in Haarlem en de regering in Londen had wel postzegels in Groot-Brittannië laten drukken, maar geen briefkaarten. Het Militair Gezag dat in het zuiden regeerde, liet daarom bij een particuliere drukkerij, de firma Van Gestel in Eindhoven, briefkaarten drukken. Onder de waarde-indruk stond *nooduitgifte*. In januari 1945 werd een blauwe briefkaart van 4 cent en een groene van 5 cent gedrukt (afb. 3). Later in maart werd nog een kaart van 7½ cent in rood vervaardigd. Vanaf eind juli 1945, dus na de bevrijding, werd de overgebleven voorraad verkocht in het hele land.

Het is echt geen ansichtkaart

Ik keer weer even terug naar de geïllustreerde briefkaarten. Bij die oude Nederlandse briefkaarten bevond de afbeelding zich aan de adreszijde. Bij de briefkaarten die ik nu ga behandelen staat de illustratie op de andere kant. Van dit soort bestaan er erg veel. Voor bijna elk thema zijn er te vinden. Onlangs startte ik met de ontwikkeling van het thema *Lachen*. Ik kan u vertellen, dat ik bedolven werd onder briefkaarten met op de keerzijde lachende figuren. Als voorbeeld laat ik u twee lachende dames op een kaart uit Cuba zien (afb. 4a en 4b).

De vraag die ongetwijfeld bij u opkomt, is: "Hoe weet je nu dat je niet te maken hebt met een ansichtkaart?" Een terechte vraag, want prentbriefkaarten mogen niet worden gebruikt als een filatelistisch element in een thematische verzameling. Bij dit soort briefkaarten moet je aantonen dat er op de adreszijde een ingedrukte zegel staat. Dit kan door een tweede exemplaar aan te schaffen en daarvan de adreskant te laten zien. Goedkoper is het om van die zijde een fotokopie te laten zien, die achter de beeldzijde van de kaart uitsteekt.

Afb. 4a

Afb. 4b

Overigens kunnen dit soort briefkaarten een enkele keer worden gebruikt voor de ingedrukte zegel, vooral als die niet voorkomt als losse zegel. Uiteraard hoeft je dan geen fotokopie te laten zien van de keerzijde, zeker niet als deze afbeelding niets heeft te maken met je thema.

Een vraag die ook wordt gesteld, is: "Moet het postwaardestuk gebruikt of ongebruikt zijn?"

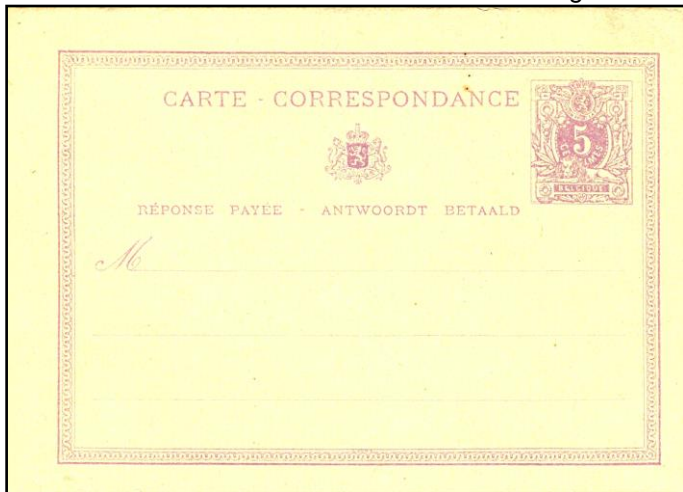
Dit maakt absoluut niets uit.

De meerwaarde van geïllustreerde briefkaarten voor een thematische verzameling is de afmeting. Alles is veel groter dan op een postzegel en kan de uitwerking van het thema versterken.

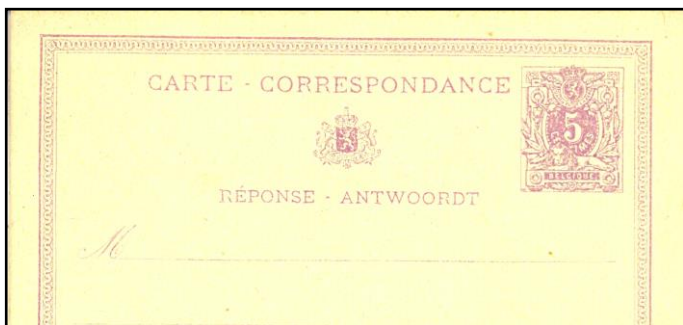
Sommige kaarten van dit type worden uitgegeven in een reeks met afbeeldingen over hetzelfde thema. Ik vind het altijd een gemakkelijke oplossing om verspreid over de verzameling alle kaarten te tonen. Het is niet verboden, maar naar mijn gevoel is het een verzwakking.

Mag het wel, mag het niet

Regelmatig komt het voor dat er een blanco briefkaart wordt gekocht en dat iemand daar een afbeelding en/of een tekst op plaatst die te maken heeft met zijn of haar thema. Vooral met de moderne mogelijkheden die de digitale fotografie via de computer biedt, zijn prachtige resultaten te bereiken. Je hoeft deze bewerking niet eens

Afb. 5a

Afb. 5b

zelf uit te voeren, maar je kunt hem laten doen door een professional en dan lijkt het nog echter.

Voor mijn thema *Frikandel* zou ik dus een foto kunnen maken van een pracht exemplaar van deze lekkernij met uitjes en ketchup. Ook mijn foto neem ik op in de collage en ik plaats erbij de tekst *Voor frikandellen grof en fijn, moet je bij mijn zijn.* Op de plaats van *mijn* kan ik ook m'n naam zetten. Overigens mag u deze sterke tekst vrij overnemen als u een postwaardestuk maakt voor uw eigen thema. Maar helaas voor u en mij mag zo'n postwaardestuk niet worden opgenomen, ik heb het nog aan Jan Cees van Duin gevraagd en hij keurde het ook af.

Hoe herken je nu deze stukken?

Een briefkaart waarbij de afbeelding op de adreszijde in dezelfde kleur is gedrukt als de postale teksten en de postzegel, is meestal goed.

Soms ligt het er ook dik bovenop dat er eigen werk in het spel is, zoals bij het frikandellenstuk van mij.

Vaak is het erg moeilijk om te zien of iets goed is of niet. Een door particulieren gedrukte kaart met een illustratie en reclameteksten kan in bepaalde landen aan de postadministratie worden aangeboden met het verzoek op die kaart een ingedrukte waarde aan te brengen. Door te voldoen aan dat verzoek (en dat is in het verleden gebeurd) en het drukken van de frankeerwaarde, keurt de post als het ware alle er reeds

op voorkomende teksten en afbeeldingen goed. Je hebt dan te maken met een op verzoek gemaakt postwaardestuk en dat mag worden gebruikt in het thema dat u aan het opbouwen bent.

De enige manier om zekerheid te hebben of een briefkaart speciaal gebruikt kan worden, is na te gaan of hij in een catalogus is opgenomen.

Michel geeft onder andere catalogi uit van postwaardestukken. Op de geïllustreerde postwaardestukken van de USA zijn de afbeeldingen en teksten vrijwel allemaal door particulieren aangebracht na aflevering van de briefkaart door de post. Deze zijn dus niet te gebruiken in een verzameling die moet meedoen in de concurrentieklasse van een tentoonstelling.

De dubbele briefkaart of de briefkaart met betaald antwoord

Dadelijk kom ik nogmaals terug op de geïllustreerde briefkaarten. We maken nu even een uitstapje naar de briefkaart met betaald antwoord, in de volksmond de 'dubbele briefkaart' genoemd. Dit is een speciale uitvoering van de gewone briefkaart. De geadresseerde hoefde nu niet eerst naar het postkantoor te gaan om een kaart voor de beantwoording te kopen, maar beschikte over een kaart voorzien van het retourporto.

Bij deze briefkaarten met betaald antwoord spreken we over de vraagkaart en de antwoordkaart.

Toen deze briefkaarten voor het eerst werden geproduceerd (omstreeks 1871), wist men niet precies aan welke kant de beide kaarten aan elkaar moesten zitten. Bij de eerste exemplaren kom je alle mogelijkheden tegen (onder, boven, links en rechts). Sommige drukkers brachten een perforatie aan tussen de beide delen.

Bij het eerste Belgische probeersel (1873) zat het vragen antwoorddeel kopstaand aan elkaar. Op beide kaarten staat de drukfout *antwoordt betaald* (afb. 5a en 5b).

Ook werden de dubbele briefkaarten soms voorzien van een uitgebreide gebruiksaanwijzing.

Per 1 juli 1971 mochten deze briefkaarten niet meer voor het buitenland worden gebruikt. Veel landen gingen toen ook over tot afschaffing voor het binnenlandse gebruik. De dubbele briefkaart is dus gedurende ongeveer honderd jaar in omloop geweest.

Wat heeft een thematisch verzamelaar nu aan deze kaarten? In het algemeen niet veel. Maar het is ook wel eens aardig om uit posthistorische nieuwsgierigheid iets anders te verzamelen. Ik heb een grote verzameling dubbele kaarten van de Europese landen en dan vooral uit de beginperiode. Het is ronduit erg interessant om te zien hoe de verschillende postadministraties worstelden met dit nieuwe verschijnsel. Als je de diepte ingaat met zo'n collectie, ontdek je plotseling toch thematische mogelijkheden. Zo bestaan er Nederlandse kaarten met de opdruk VIJF CENT in gotische letters (afb. 6a en 6b). In mijn afdeling Zwitserland zitten kaarten met watermerken met afbeeldingen van de Zwitserse vlag, de posthoorn en de landkaart van Zwitserland.

De moraal van dit deel van het verhaal: verzamel ook eens iets anders dan het voor de hand liggende materiaal, bijvoorbeeld deze dubbele kaarten speciaal.

Afb. 6a onder Afb. 6b

Zwitserse geïllustreerde briefkaarten uit de vorige eeuw

Ik raak maar niet uitgepraat over de geïllustreerde briefkaarten, maar ze vormen ook een bron van veel thematische mogelijkheden. Onlangs moest ik een lezing houden voor de studiegroep Zwitserland. Een aantal leden wilde gaan tentoonstellen en ze vroegen mij hen op weg te helpen. Ik vond het mijn plicht om zelf een eenkadertje te produceren over een Zwitsers onderwerp, om te laten zien hoe eenvoudig het is om een tentoonstellingsobjectje te maken. Bij mijn speurtochten door de handelarenbakken ontdekte ik toen de Zwitserse geïllustreerde briefkaarten uit de jaren 1910-1940. In één woord *prachtig*. Ze vallen op door hun aparte stijl, de veelkleurigheid en de bijzondere aanleidingen om ze uit te geven. Allemaal aspecten voor een thematische verzameling. Ik laat er hier één zien uitgegeven op 7 juni 1925 met een kindergroep. Het exemplaar werd uitgegeven ten behoeve van de doofstommen en slechthorenden, zoals ze toen de medemensen met een auditieve handicap noemden (afb. 7a en 7b).

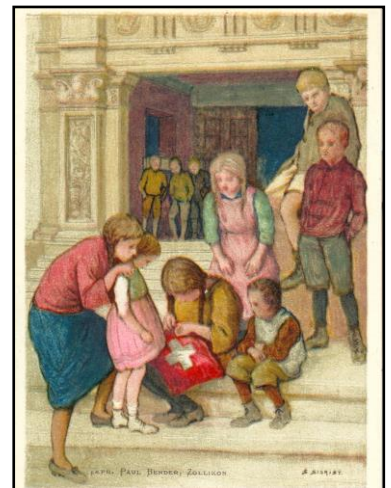
Binnen de kortste keren had ik een eenkaderverzameling in de categorie Niet-Thematisch (postwaardestukken) in elkaar gefabriekeerd. Als titel gaf ik mijn geesteskind mee: *Briefkaarten saai?* Bij zo'n niet-thematische collectie gebruik je andere teksten dan in een thematisch verhaal. Naast de al genoemde gegevens vermeld je nog de oplage (219.000) en dat er ook nog een andere versie van deze kaart bestaat, namelijk met een tekenende jongen. Ook toonde ik nog een fotokopie van de andere zijde van de kaart.

Publibels

Ik zou nog veel meer kunnen vertellen over briefkaarten, maar wellicht kunnen lezers van *THEMA* eens een verhaaltje schrijven over hun favoriete exemplaren.

Ik ga besluiten met de *publibels*. Dat zijn Belgische briefkaarten met links op de voorkant een advertentie of reclame voor bijvoorbeeld een toeristische attractie. Het karton voor de kaarten wordt door de Zegelwerkplaats in Mechelen aangeleverd aan het Belgisch Agentschap voor Postreclame, Publibel geheten. Daar wordt de advertentie op het karton gedrukt. In genoemde drukkerij/zegelwerkplaats wordt de rest van de bedrukking aangebracht zoals de waarde-indruk. De eerste publibels werden uitgegeven in 1933 in een oplage van slechts 500. Later werd de oplage 2 miljoen. De winst op de publibels werd in eerste instantie overgemaakt aan een *fonds voor werkloze bedienden*.

Later, na de Tweede Wereldoorlog, is de opbrengst naar een *speciaal fonds van de Posterijen* gegaan. Tot 1984 werden 2790 verschillende publibels uitgegeven. Als je de emissies in de verschillende talen meerekent, kom je op meer dan 5000. Na 1984 is het frankerbedrag voor brieven en briefkaarten gelijkgetrokken. Dit was de doodsteek voor dit postwaardestuk.

Afb. 7a

Afb. 7b

Het agentschap Publibel werd opgeheven. De meer dan 5000 publibels zijn echter nog steeds een bron van filatelistisch materiaal voor thematici, bijvoorbeeld die met Sinterklaas en Zwarte Piet (afb. 8).

Onlangs vond ik een stapeltje in een rondzending van Po&Po. In willekeurige volgorde geef ik jullie even door wat ik tegenkwam: smyrnatapijten, bouwmaterialen, vloeren, meubelen, wasmachines, verzekeringen, naaimachines, yoghurt, sigarettenpapier, Chocomel, Leitz camera's, kauwgom, insectenbestrijding, sterke drank, Brabantia, mosterd, Nivea. Dit alles zomaar in een rondzenddoos van een niet-thematische vereniging.

Ten slotte

Ik hoop dat u een indruk hebt gekregen van de vele mogelijkheden die briefkaarten u bieden om uw thema te verdiepen en te verrijken. Schrijf uw ervaringen eens op en stuur deze aan de redactie van ons lijfblad. ■

Afb. 8